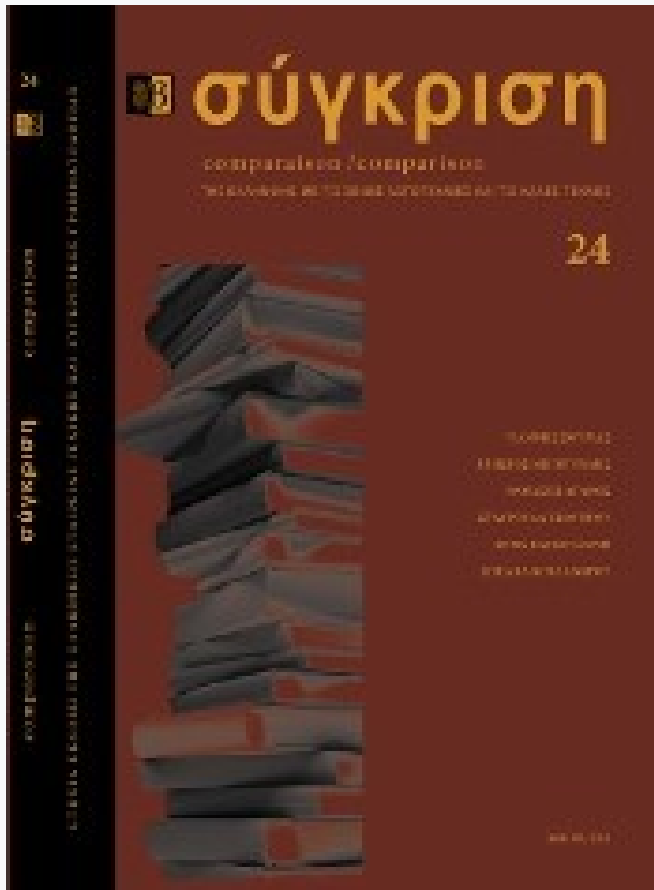

Σύγκριση/Comparaison/Comparison

Τόμ. 24 (2014)

Μια καίρια συμβολή στη μελέτη της «ελληνικής τύχης» του Leopardi: Christos Bintoudis, *Leopardi in Grecia, Roma, Bulzoni Editore (Saggi di greco moderno – Filologia, letteratura, traduzione) 2012, 384 σελ.*

Ευριπίδης Γαραντούδης

doi: [10.12681/comparison.19](https://doi.org/10.12681/comparison.19)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γαραντούδης Ε. (2014). Μια καίρια συμβολή στη μελέτη της «ελληνικής τύχης» του Leopardi: Christos Bintoudis, *Leopardi in Grecia, Roma, Bulzoni Editore (Saggi di greco moderno – Filologia, letteratura, traduzione) 2012, 384 σελ.* *Σύγκριση/Comparaison/Comparison, 24*, 101–105. <https://doi.org/10.12681/comparison.19>

Βιβλιο-συγκρίσεις

Μια καίρια συμβολή στη μελέτη της «ελληνικής τύχης» του Leopardi

Christos Bintoudis, *Leopardi in Grecia, Roma, Bulzoni Editore (Saggi di greco moderno – Filologia, letteratura, traduzione) 2012, 384 σελ.*

Ο Χρήστος Μπιντούδης (γεννήθηκε το 1978), μέλος της νεότερης γενιάς νεοελληνιστών του ευρωπαϊκού χώρου, σήμερα λέκτορας Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο «Adam Mickiewicz» της πολωνικής πόλης Πόζναν, ασχολείται συστηματικά με τις ελληνοϊταλικές σχέσεις, γενικότερα τις πνευματικές και ειδικότερα τις λογοτεχνικές. Τις τελευταίες δεκαετίες, τόσο η κοινότητα των νεοελληνιστών της Ιταλίας όσο και ορισμένοι νεοελληνιστές του ελληνικού ακαδημαϊκού χώρου, που γνωρίζουν την ιταλική λογοτεχνική παράδοση, μελέτησαν διεξοδικά τη λεγόμενη «ελληνική τύχη» σημαντικών ιταλών λογοτεχνών, ιδίως ποιητών, όπως ο Dante, ο Petrarca, ο Manzoni, ο Foscolo, ο Carducci, ο D'Annunzio, ο Montale, ο Ungaretti και ο Quasimodo.

Κατά το παρελθόν, η ελληνική τύχη του Giacomo Leopardi απασχόλησε ορισμένους μελετητές, όπως τη Μαργαρίτα Δαλμάτη, τον Φοίβο Γκικόπουλο και τη Ζώζη Ζωγραφίδου, αλλά όχι συστηματικά. Αυτό το κενό της έρευνας έρχεται να καλύψει η μονογραφία του Μπιντούδη *Leopardi in Grecia*, επεξεργασμένη μορφή της διδακτορικής διατριβής του που εκπονήθηκε στο τμήμα Ιταλικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου της Ρώμης «La Sapienza». Το βιβλίο εκδόθηκε σε σειρά μελετών που διευθύνει η ιταλίδα νεοελληνίστρια Paola Maria Minucci και με

εισαγωγή της Novella Bellucci, έγκριτης ερευνήτριας του έργου του Leopardi. Η εν λόγω μονογραφία διακρίνεται από την αρετή της πολύχρονης, διεξοδικής και συστηματικής έρευνας, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό ώστε να μπορούμε να υποθέσουμε βάσιμα ότι με το κρινόμενο βιβλίο η καταγραφή και η αποτίμηση της τύχης του Leopardi στον ελληνικό χώρο καλύπτονται σχεδόν πλήρως.

Η προσέγγιση του Μπιντούδη στο αντικείμενό του είναι, όπως και στις προηγούμενες ανάλογες εργασίες, όπως εξέτασαν την ελληνική τύχη ιταλών ποιητών, ιστορικογραμματολογική. Έτσι τα εξεταζόμενα τεκμήρια-μαρτυρίες της ελληνικής τύχης του Leopardi είναι πρωτίστως οι μεταφράσεις των ποιημάτων και των πεζών του και τα κριτικά κείμενα για τον ιταλό συγγραφέα, γραμμένα τόσο από Έλληνες όσο και από Ιταλούς, είτε στην ελληνική είτε στην ιταλική γλώσσα, και παρουσιασμένα στον ελληνικό χώρο από το 1837 μέχρι σήμερα. Δευτερευόντως, ο Μπιντούδης μελετά ό,τι ονομάζουμε επιρροές ή απηχήσεις του έργου του Leopardi στο έργο ελλήνων ποιητών του 19ου και του 20ού αιώνα. Επίσης η ιστορικογραμματολογική στόχευση της μελέτης του Μπιντούδη φαίνεται και από τη διάρθρωση του υλικού του, πιο συγκεκριμένα από τον χωρισμό της ύλης του βιβλίου του σε κεφάλαια. Σε αυτά, λοιπόν, τα κεφάλαια τα τεκμήρια-μαρτυρίες

της ελληνικής τύχης του Leopardi εξετάζονται κατά το ανάπτυγμά τους μέσα στον χρόνο, από την εποχή του θανάτου του ιταλού συγγραφέα μέχρι σήμερα, σε αντιστοιχία κυρίως με τις φάσεις εξέλιξης της ελληνικής λογοτεχνίας, ιδίως της ποίησης, έτσι όπως αυτές τις φάσεις έχει διακρίνει η ιστοριογραφία της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας.

Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, υπάρχουν στο βιβλίο κεφάλαια, όπως το τρίτο, «Leopardi ad Atene. Le prime traduzioni e un contributo comparatistico» («Ο Leopardi στην Αθήνα. Οι πρώτες μεταφράσεις και μια συγκριτική συμβολή»), το τέταρτο, «Leopardi nel laboratorio dei traduttori dell'Ερτανέσο. Le prime traduzioni poetiche» («Ο Leopardi στο εργαστήριο των μεταφραστών της Επτανήσου. Οι πρώτες ποιητικές μεταφράσεις»), και το ένατο, «Il periodo del dopoguerra» («Η μεταπολεμική περίοδος»), όπου η πορεία της ελληνικής τύχης του Leopardi αντιστοιχίζεται από τον Μπιντούδη με τις φάσεις εξέλιξης της ελληνικής ιστορίας, τόσο της γενικής όσο και της λογοτεχνικής ιστορίας.

Η αντιστοιχισή αυτή βασίζεται σε μια στέρεα λογική, καθώς ο Μπιντούδης επιχειρεί να δείξει –και κατά κανόνα το κάνει εύστοχα– ότι η ελληνική τύχη του Leopardi επηρεάστηκε από τις κατά καιρούς ανάγκες του ελληνικού πνευματικού χώρου και τις τοπικές συνθήκες, έτσι όπως αυτές οι ανάγκες και συνθήκες αλλάζουν μέσα στον ιστορικό χρόνο, τόσο σε σχέση με τις αλλαγές της γενικής (πολιτικοκοινωνικής) ιστορίας (π.χ. την ψύχρανση των ελληνοϊταλικών πνευματικών σχέσεων

εξαιτίας του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου), όσο και σε σχέση με τις αλλαγές του ίδιου του λογοτεχνικού φαινομένου (π.χ. το γλωσσικό ζήτημα). Από αυτά καθεαυτά τα στοιχεία της έρευνας του Μπιντούδη, αλλά και από τον σχολιασμό τους, σχηματίζεται η διαπίστωση ότι τις τελευταίες δεκαετίες η παρουσία του Leopardi στην Ελλάδα και η σχέση τόσο των λογοτεχνών όσο και του αναγνωστικού κοινού με το έργο του έχουν εμπλουτιστεί και αναβαπτιστεί, σε σύγκριση με το παρελθόν, και ποσοτικά και ποιοτικά.

Θα σχολιάσω μία μόνο από τις καταγραμμένες στο βιβλίο μαρτυρίες της ελληνικής τύχης του Leopardi, κυρίως ως προς τον τρόπο με τον οποίο ο Μπιντούδης τη συσχετίζει με την ιστορία της ελληνικής ποίησης. Το 1902 ο γνωστός μεταφραστής ποιημάτων του Σολωμού Γεώργιος Καλοσγούρος, σε επιστολή του προς τον ποιητή Στέφανο Μαρτζώκη, σχολιάζει ως εξής την «απελπιστική διάθεση» των ποιημάτων του Μαρτζώκη: «Είναι πολύ το κακό, είναι όμως και το καλό στον κόσμο, και σε μια σφαίρα ανώτερη, όπου λίγοι άνθρωποι, διαλεχτοί του Θεού, μπορούν ν' ανέβουν, το ταίριασμα των δύο στοιχείων μπορεί να παρουσιάζεται σε μια αρμονία υψηλά παρηγορητική. Καλλίτερα τέλος πάντων να είναι κανείς Μαντζώνης παρά Λεοπάρδης» (σ. 131). Αυτή την αναφορά στον Leopardi ο Μπιντούδης την χαρακτηρίζει ένα «curioso aneddoto relativo alla fortuna greca di Leopardi» (σ. 132) («περίεργο ανέκδοτο σχετικό με την ελληνική τύχη του Leopardi»).

Κατά τη γνώμη μου, δεν πρόκειται για

μια περιεργή μαρτυρία, αν την εξετάσουμε με περισσότερη προσοχή, ενταγμένη στο πνευματικό κλίμα που κυριαρχεί στα Επτάνησα στις αρχές του 20ού αιώνα. Αυτό που εκφράζει και υπερασπίζεται ο Καλοσγούρος, με την κρίση του για τον Leopardi, είναι ο σολωμικός πνοής ιδεαλισμός των επτανησίων επιγόνων του Σολωμού, ιδίως αυτών που ανέλαβαν, όπως ο ίδιος ο Καλοσγούρος και ο Πολυλάς, να κληροδοτήσουν στο πανελλήνιο κοινό το ποιητικό έργο του Σολωμού ως ένα κορυφαίο και αξεπέραστο αισθητικό παράδειγμα. Αυτός λοιπόν ο ιδεαλισμός και το σολωμικό ποιητικό του παράδειγμα έχουν και ένα καθαρά ηθικό σκέλος, την προβολή της ανώτερης ιδέας του καλού, ενός καλού που υπάρχει υλοποιημένο, σε αισθητική και ηθική αξία, στο έργο του χριστιανού Manzoni (και του Σολωμού). Αντιθέτως, ο απελπιστικής διάθεσης Leopardi τοποθετείται από τον Καλοσγούρο στην πλευρά του πεσιμιστικού κακού. Ίσως αυτός είναι ο βαθύτερος λόγος για τον οποίο, όπως δείχνει το τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου του Μπιντούδη, το ποιητικό έργο του Leopardi, αν και πρέπει να ήταν γνωστό στα Επτάνησα, μεταφράστηκε ελάχιστα στον επτανησιακό χώρο στη διάρκεια του 19ου αιώνα και μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, και μάλιστα από έναν ποιητή, τον Παναγιώτη Πανά, που δεν ανήκε στο περιβάλλον των επιγόνων του Σολωμού.

Στο πλαίσιο μιας ευρύτερης έρευνας, την οποία βέβαια ο Μπιντούδης δεν μπορούσε να κάνει στη μονογραφία του, αλλά για την οποία το βιβλίο του προ-

σφέρει πολλά και γόνιμα ερεθίσματα, θα είχε αξία να συγκρίνει κανείς την ελληνική τύχη του Leopardi με την τύχη άλλων ιταλών ποιητών. Θα περιοριστώ να δώσω ένα μόνο συγκριτικό στοιχείο, με σημείο αναφοράς πάλι τον επτανησιακό χώρο του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού αιώνα. Σε σύγκριση με τις ελάχιστες μεταφράσεις ποιημάτων του Leopardi, μεγάλη μεταφραστική επιτυχία γνώρισε στα Επτάνησα το κορυφαίο ποιητικό έργο του Foscolo *Οι Τάφοι (Sepolcri)*. *Οι Τάφοι* είναι το περισσότερο μεταφρασμένο από Επτανησίους ιταλικό ποίημα, αφού αποδόθηκε στα ελληνικά οκτώ φορές από το 1841 μέχρι το 1924. Ωστόσο, το έντονο ενδιαφέρον να γίνουν οι *Τάφοι* γνωστοί στο ελληνικό κοινό οφείλεται λιγότερο στην εκτίμηση για το ποίημα και περισσότερο στη σθεναρή προσπάθεια των Επτανησίων να αποδείξουν την ελληνικότητα του ποιητή. Η προσπάθεια αυτή στηρίχθηκε στη διάκριση της ιταλικής γλωσσικής μορφής, ως εξωτερικού ενδύματος, από το ελληνοπρεπές περιεχόμενο του ποιήματος, που προσκομίζεται ως αδιάψευστη απόδειξη του κατά βάθος ελληνικού φρονήματος του γεννημένου στη Ζάκυνθο Foscolo. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι στην περίπτωση του Leopardi δεν υπήρχε κανένα τέτοιο εξωτερικό κίνητρο για την προώθηση της επτανησιακής και γενικότερα της ελληνικής τύχης του έργου του.

Το βιβλίο *Leopardi in Grecia* φανερώνει ότι ο Μπιντούδης γνωρίζει καλά αφενός το έργο του Leopardi, αφετέρου την ελληνική λογοτεχνική ιστορία, ιδίως

στον χώρο της ποίησης, όπως δείχνει η διασταύρωση των απόψεών του με τη βασική για τα διάφορα εξεταζόμενα ζητήματα ελληνική φιλολογική βιβλιογραφία. Ένα παράδοξο λάθος, που προφανώς οφείλεται σε απροσεξία, εντοπίζεται στο σημείο όπου ο Μπιντούδης, αναφερόμενος στον Ανδρέα Κάλβο, γράφει ότι «dopo le *Liriche* del 1826 il poeta greco si ritirerà in Inghilterra e smetterà di occuparsi di poesia» (σ. 303) («Υστερα από τα *Λυρικά* του 1826 ο έλληνας ποιητής θα αποσυρθεί στην Αγγλία και θα σταματήσει να ασχολείται με την ποίηση»). Είναι πολύ γνωστό ότι ο Κάλβος το 1826 επέστρεψε στην Κέρκυρα και έζησε εκεί μέχρι το 1852.

Παράλληλα, αν και η βασική στόχευση του βιβλίου, όπως ήδη σημείωσα, είναι ιστοριοκογραμματολογική, ο συγγραφέας του αξιοποιεί, αν και όχι με συστηματικό τρόπο, εργαλεία της μεταφρασεολογίας και της συγκριτικής φιλολογίας. Η εκτεταμένη χρήση παραθεμάτων από τις μεταφράσεις ποιημάτων και πεζών του Leopardi, καθώς και από τα κριτικά κείμενα για τον ιταλό ποιητή, δεν κουράζει τον αναγνώστη· αντιθέτως τα παραθέματα λειτουργούν για τον αναγνώστη ως χρήσιμο υλικό τεκμηρίωσης και τον διευκολύνουν να παρακολουθεί και να κρίνει καλύτερα τον σχολιασμό των κειμένων από τον συγγραφέα. Έτσι κρίνω ωφέλιμη ιδίως τη συμπάρθεση διαφορετικών μεταφράσεων του ίδιου ποιήματος, προκειμένου αυτές να κριθούν συγκριτικά. Θεωρώ, επίσης, ότι είναι εύστοχος τόσο οι θετικές όσο και οι αρνητικές κρίσεις που διατυπώνει ο Μπιντούδης για τις επι-

λογές των ελληνικών μεταφράσεων, συγκρίνοντάς τις με τα πρωτότυπα κείμενα του Leopardi.

Ιδιαίτερη και ξεχωριστή σημασία έχει το τελευταίο και εκτενές κεφάλαιο του βιβλίου, με τίτλο «Conclusioni o sulla presenza leopardiana in Grecia» (σ. 293-359) («Συμπεράσματα ή για την παρουσία του Leopardi στην Ελλάδα»), καθώς το κεφάλαιο αυτό εμπλουτίζει το προηγούμενο βιβλίο, με τη μετάθεση του στόχου της έρευνας στο πολύ ενδιαφέρον ζήτημα της επιρροής ή απήχησης του Leopardi σε έλληνες ποιητές του 19ου και του 20ού αιώνα. Σε αυτό λοιπόν το κεφάλαιο ο Μπιντούδης, αξιοποιώντας τις επισημάνσεις της προηγούμενης φιλολογικής κριτικής και αναπτύσσοντας διάλογο με αυτές, εξετάζει τις αναλογικές κατά κύριο λόγο σχέσεις που παρουσιάζει το έργο του Leopardi με το έργο μιας μακράς σειράς ελλήνων ποιητών. Αυτή η σειρά είναι φυσικό να αρχίζει από τους επτανήσιους ποιητές, καθώς σε όλη σχεδόν τη διάρκεια του 19ου αιώνα η έντονη επίδραση της ιταλικής λογοτεχνίας στην ελληνική ασκείται κυρίως στην ποίηση που γεωγραφικά εντοπίζεται στα Ιόνια Νησιά, με πιο γνωστές περιπτώσεις ιταλοθρεμμένων ποιητών εκείνες του Διονυσίου Σολωμού και του Ανδρέα Κάλβου. Και οι δύο έζησαν ένα μέρος της παιδικής και τη νεανική ηλικία τους στην Ιταλία, ήταν δίγλωσσοι (μιλούσαν εξίσου ελληνικά και ιταλικά), άρχισαν την ποιητική σταδιοδρομία τους γράφοντας ιταλικά ποιήματα και γνώρισαν σημαντικές μορφές της ιταλικής λογοτεχνίας όπως τον Monti,

τον Manzoni και τον Foscolo. Αλλά και οι άλλοι επανήσιοι ποιητές, το έργο των οποίων έχει μικρότερη ποιητική αξία, συνδέθηκαν λιγότερο ή περισσότερο με την ιταλική λογοτεχνία της εποχής τους.

Κατά σειρά, λοιπόν, ο Μπιντούδης εξετάζει τις μικρότερες ή μεγαλύτερες, βαθύτερες ή επιφανειακές, αναλογίες του έργου του Leopardi με το έργο του Κάλβου, του Σολωμού (συζητείται ιδιαίτερα η σχέση ανάμεσα στο λεοπαρδικό ποίημα «Ultimo canto di Saffo» και το σολωμικό ιταλόγλωσσο ποίημα «Saffo»), του Ιουλίου Τυπάλδου, του Δημοσθένη Βαλαβάνη, του Δημήτριου Παπαρρηγόπουλου, του Στέφανου Μαρτζώκη, του Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλου, του Κωστή Παλαμά, του Λορέντζου Μαβίλη, του Κωνσταντίνου Τριανταφύλλη, του Άγγελου Σικελιανού, του Κ. Π. Καβάφη, του Κ. Γ. Καρυωτάκη, του Ηλία Βουτιεριδής, του Ζαχαρία Παπαντωνίου, του Ρώμου Φιλύρα, του Γιώργου Σαραντάρη, του Φοίβου Δέλφη, της Χρυσούλας Τσικριτσή-Κατσιανάκη, του Γιώργου Κακουλίδη, του Θάνου Φωσκαρίνη, του Ιωάννη Ρώσση, του Νάσου Βαγενά και του Κώστα Μαυρουδή. Νομίζω ότι και μόνο αυτός ο μακρύς κατάλογος ονομάτων πείθει για το εύρος της έρευνας που έκανε ο Μπιντούδης στην ελληνική ποίηση του 19ου και του 20ού αιώνα, αναζητώντας τα φανερά και τα λανθάνοντα ίχνη του Leopardi. Πρόκειται, μάλιστα, για πολύ πειστικά ίχνη μιας σχεδόν μόνιμης παρουσίας.

Στο τέλος του βιβλίου του Μπιντούδη επισημαίνεται εύστοχα ότι, σε σχέση με τον αξιοσημείωτο βαθμό στον οποίο το

έργο του Leopardi απηχείται σε έλληνες ποιητές, ένα βασικό κενό για την οικείωση του ελληνικού αναγνωστικού κοινού με το έργο του κορυφαίου αυτού ιταλού ποιητή παραμένει. Πρόκειται για την έλλειψη μιας συγκεντρωτικής ελληνικής μετάφρασης των ποιημάτων του Leopardi, των *Canti*. Ας ευχηθούμε ότι το βιβλίο του Μπιντούδη, τόσο με το υλικό υποδομής που προσφέρει όσο και με τις εύστοχες κρίσεις του μελετητή, θα παρακινήσει κάποιον καλό έλληνα μεταφραστή να επιχειρήσει ένα τέτοιο εγχείρημα.

*Ευριπίδης Γαργαντούδης
Τμήμα Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Αθηνών*

